

Fonetikai olvasókönyv (szerk. Bóna Judit)

(Budapest: ELTE Fonetikai Tanszék. 2016. 259 p.)

Érdeklődéssel vettem kézbe – pontosabban: olvastam végig a képernyőn –, s megjelenése óta igen nagy haszonnal forgatom az ELTE Fonetikai Tanszék gondozásában, Bóna Judit szerkesztésében megjelent *Fonetikai olvasókönyvet*. Az interneten ingyenesen elérhető elektronikus kötetet a szerkesztő egyetemi kurzusokhoz kiegészítésként ajánlja, de sok érdekességet találhatnak benne a fonetika iránt érdeklődő laikusok is. A címlapra és a tartalomjegyzékre pillantva felmerült bennem a kérdés: vajon miért olvasókönyvnek és miért nem szöveggyűjteménynek nevezi a szerkesztő a kiadványt? Bele-beleolvasva a tanulmányokba, izlelgetve a feldolgozott témákat hamar nyilvánvalóvá vált, hogy helyes döntés volt a címválasztás. Ez a kötet ugyanis a tankönyv és a szöveggyűjtemény között elhelyezkedő, azok sajátosságait az oktatás szempontjából szerencsésen ötvöző műfajban készült, amelyet nyugodtan nevezhetünk olvasókönyvnek. Nem a hagyományos értelemben vett tankönyv, de egyetemi hallgatóknak íródott, stílusa közérthető, szerkezete könnyen áttekinthető, és ahol szükséges, ott rövidebben vagy akár nagyobb terjedelemben feleleveníti a tankönyvi törzsanyagot. De nem is szöveggyűjtemény, mert nem másutt megjelent tudományos közleményeket, hanem kifejezetten erre a célra íródott tanulmányokat tartalmaz, ugyanakkor ezek – bár közös téma, a fonetika köré épülnek –, egymáshoz általában csak lazán kapcsolódnak. Az olvasókönyv tehát a szokványos tankönyv rugalmas kiegészítése, amely – a szerkesztő szándéka szerint is – a legfrissebb eredményeket, irányzatokat, innovációkat egyetemi kurzusokon könnyen és hatékonyan feldolgozható módon mutatja be.

A kötet a bevezetőt követően összesen 18 tanulmányt tartalmaz. Ezek jelentős része egy-egy olyan klasszikus fonetikai kérdéskört gondol tovább, illetve ismertet új kutatási adatokkal kiegészítve, amelyekről ugyan szó esik a fonetikai kurzusokon és tankönyvekben, de részletes tárgyalásukra általában már nincs lehetőség. A beszédprodukció például minden fonetikai tárgyú egyetemi kurzus kötelező témája, de a beszédszervek működésén, a különböző hangzók ejtése során megfigyelhető mozgásokon, illetve a hangzók képzés szerinti csoportosításán kívül másra már sokszor nem jut idő. Pedig számos olyan tényező van, amely a beszédprodukcióról így kialakított képet jelentősen árnyalja. Ilyen például az életkor, amely – ahogy Balázs Boglárka és Bóna Judit tanulmányából kiderül – nagyon jelentősen differenciálja beszédünk akusztikai szerkezetét. Szintén az artikuláció problémaköréből indul ki Gósy Mária tanulmánya, az általa felvetett kérdés azonban arra irányul, hogy a beszédhangok hogyan viselkednek a spontán beszédben. Ebből a tanulmányból könnyen megértheti az olvasó a beszédhangok egymásra hatásának, a koartikulációnak a törvényszerűségeit, és a kivételeket is. Az artikulációhoz

kapcsolódó harmadik tanulmány a különleges beszédképzési módokkal foglalkozik. A fonetikai kurzusokon általában modális, azaz szabályszerűen képzett zöngékről, illetve így képzett beszédéről ejtünk szót. Márpedig más beszédképzési módok is léteznek. Ezek – éneklés, suttogás, gége nélküli beszéd, hasbeszélés – összefoglaló ismertetése fontos és izgalmas kiegészítés a beszédprodukció hagyományos témaköréhez. Az ezt tárgyaló fejezet szerzői: Deme Andrea, Grácsi Tekla Etelka és Markó Alexandra. Szintén a beszédképzés a központi témája Horváth Viktória cikkének, melynek különlegessége, hogy a szerző hallássérültek beszédével foglalkozik. Így ebben a cikkben nem csak a beszédképzésről, de általában a halláskárosodásról, annak kezeléséről is olvashatunk.

Több olyan tanulmányt is találunk a kötetben, amely ugyanannak a problémakörnek az artikulációs, illetve akusztikai fonetikai vonatkozásait is tárgyalják. Ilyen például Grácsi Tekla Etelkának a zöngékezdesi idő fogalmát és sajátosságait ismertető, részletes tanulmánya, vagy akár a Gyarmathy Dorottya által írt fejezet, amely a zaj beszédre gyakorolt hatását mutatja be. Ez utóbbi munkában a beszéddel és a hallással kapcsolatos általános hangtani bevezetőt követően olyan kutatási eredményekről olvashatunk, amelyek azt igazolják, hogy a zaj befolyásolja a beszéd szerkezetét, a megakadások előfordulását, a beszédértést, illetve az önkorrekciók előfordulását. Egy másik, artikulációs és akusztikai kérdéseket egyaránt érintő fejezet, melynek szerzője Auszmann Anita, a svá jellemzőit ismerteti. Emellett áttekintést nyújt kutatásának történetéről, megjelenési formáiról, a magyar nyelvben és más nyelvekben betöltött funkcióiról is, és részletesen tárgyalja a hezitálás problémakörét is. A szupraszegmentális fonetika egyik legjelentősebb kutatási területe a beszéd időszerkezetével foglalkozik. Bóna Judit írásából megismerheti az olvasó az ide kapcsolódó fogalmakat, a különböző életkorú beszélőknél mért tempóértékeket, és a tempót befolyásoló más tényezőket is. Gyakran felmerülő kérdés, hogy változott-e az utóbbi évtizedekben beszédünk tempója. A szerző a szakirodalomban rendelkezésre álló kutatási eredmények alapján erre a kérdésre is választ keres.

Egy további, ám a beszédnek viszonylag kevesek által kutatott szupraszegmentális eleme a ritmus. Kohári Anna tanulmányából megtudhatja az olvasó, hogyan épül fel a beszédritmus, milyen módszerekkel kutatható, és a magyar nyelvre vonatkozóan milyen kutatási eredmények állnak rendelkezésre. Váradi Viola pedig a beszéd tagolásának kérdéskörét tárgyalja. Munkájából megismerheti az olvasó a leíró nyelvészeti, illetve prozódiai egységekre tagolás alapelveit és lehetőségeit. Az egyes beszédtypusokról pedig Krepsz Valéria munkája ad tartalmas összefoglalást, melyben a fonetikai szempontok mellett általános kommunikációelméleti és pszicholingvisztikai megközelítéssel tárgyalja a beszédműfajokat.

A tanulmányok másik része a nemverbális beszédjelenségek világába kalauzolja az olvasót. Neuberger Tilda írása a nevetések, hűmmögések,

csettintések kutatását mutatja be, de emellett olyan elméleteket is felvázol, amelyek a beszédben kódolt nemverbális üzenetek átfogó rendszerét nyújtják. A beszéd nemverbális rétegének kutatásához kapcsolódik Németh Mátyás Ferenc izgalmas munkája is, melyben azt a kérdést járja körül, hogy a beszélő személynek milyen tulajdonságaira következtethetünk hangja alapján. Németh Szilvia pedig az alkoholfogyasztás beszédprodukcióna gyakorolt hatásáról ír, kitérve az alkoholos beszéd, ezen belül az alkoholos állapot észlelésére is.

A kötet olyan írásokat is tartalmaz, amelyek gyorsan fejlődő, vagy éppen kialakulóban lévő szakterületek aktuális kérdéseit tárgyalják. Bár már korábban is voltak kutatások, amelyek a beszédjelenségeket társadalmi rétegződés szerint vizsgálták, a beszédtudományon belül ezek rendszerszerű kutatása, külön szakterületté szerveződése csak az utóbbi néhány évtizedben kezdődött meg. A szociofonetika nemcsak itthon, hanem a fonetika nemzetközi világában is ilyen új szakterület. Főbb kutatási irányait Tóth Andrea és Szabó Ágnes hiánypótló tanulmánya ismerteti. A fonetikai kutatásokat, de beszédtechnológiai és más alkalmazások fejlesztését is nagyban megkönnyítik a különféle beszéd-adatbázisok. Ezek létrehozásáról, felépítéséről olvashatunk Varjasi Gergely írásában, amely több példát is bemutat, többek között az MTA Nyelvtudományi Intézetének Fonetikai Osztályán folyamatos fejlesztés alatt álló BEA adatbázist, illetve a GABI gyermeknyelvi adatbázist, amelynek fejlesztése az ELTE BTK Fonetikai Tanszékén folyik. A korszerű alkalmazási területek közé tartozik a beszédtechnológia, ennek legújabb irányait, a mesterséges beszéd-előállítás, számítógépes beszéd- és beszélőfelismerés kérdéseit, módszereit részletezi Markó Alexandra és Beke András tanulmánya. Egy fonetikakönyv azonban nem lehet teljes tudománytörténeti áttekintés nélkül, amelyet Vakula Tímea írt meg a kötet számára. Írásában a fonetika egyetemes és hazai történetét is tárgyalja, a kísérleti módszerek fejlődésére és a fonetikus átírások történetére is kitérve.

A kötet egészét korszerű, kísérleti megközelítésmód jellemzi. A megértést nagyban segítik az ábrák, táblázatok, grafikonok. A tanulmányok nemcsak a kurzusokra, vizsgára való felkészülést segítik, hanem az olvasók ötleteket meríthetnek szakdolgozatok, tudományos diákköri dolgozatok megírásához, sőt, a kötet további publikációk, vagy akár disszertációk számára is izgalmas témákat kínál. Jó szívvel ajánlom minden fonetikával foglalkozó hallgatónak és más érdeklődőnek a Fonetikai olvasókönyvet, haszonnal fogják olvasni!

Irodalom

Bóna J. (szerk., 2016) *Fonetikai olvasókönyv*. Budapest: ELTE Fonetikai Tanszék.
http://fonetikaitanszek.hu/e_jegyzet/osszes.pdf

GOCSÁL ÁKOS

tudományos munkatárs, MTA Nyelvtudományi Intézet Fonetikai osztály
 egyetemi adjunktus és intézetigazgató-helyettes, PTE Művészeti Kar, Zeneművészeti Intézet
gocsal@gmail.com